

АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ВИНИ

Філософський дискурс у пошуках за поясненням вини конститує її не лише як свою текстову рему, й як таке нове, що досягається людьми фактично, після певного скоєного в них перелому.

Що б не було з доємпіричною випадковістю події, яка започаткувала традиції зла, людська діяльність на-завжди віддана під владу досвіду вини. Навіть якщо вина не первісна, одвічна, вона завжди фундаментальна. Спроба виключити вину з існування рівнозначна його повному зруйнуванню, запереченню.

Ключові слова: атрибуція, вина, винуватість, воля, гріх, добро, етика, зло, міф, проступок, символ, справедливість, трагедія.

Постановка проблеми. Теперішнє не охоплюється думкою. Воно, на думку В. Дільтея, відразу змінюється, постає як неіснуюче. Те, що ми переживаємо як нинішнє, завжди містить у собі згадки про те, що тільки що було у сучасному. Останнє відразу же відходить у минуле, стає миттю, спогадом [5, с. 137]. Згадувані моменти реконструюють паттерн значень, втілених у символах. Однією з таких систем історично успадкованих уявлень, виражених у символічних формах, за допомогою яких люди сповіщають, зберігають і розвивають свої знання, є феноменальне явище вини.

Сприйняття природи вини починається з архетипу Самості, цілісності особистості (за К.Г. Юнгом). Індивід самореалізується шляхом його занурення в глибини свого Я у ставленні до Іншого. Тому проникнення в смислове значення вини доцільно почати з античності, культура якої асимілювала міфи та легенди попереднього періоду.

Мета статті. Об'єктивовані, інваріантні смисли вини сформувалися історично, під час осягнення людиною зовнішньої і внутрішньої природи. Виокремлення та аналіз цих універсальних дозволяє оцінити характер людської вини, її зміст і глибину. Досягненню вказаної мети сприяють насамперед творчі доробки таких учених, як: В.Ф. Асмус, А.Г. Гаджикурбанов, Є.О. Дженкова, М.П. Єгоров, О.В. Короткова, Т.Ю. Лебедева, А. Мацейна, К.Р. Поппер, П. Рікбор, І.П. Смирнов, Г.Ф. Цельнікер та ін..

Виклад основного матеріалу. Традиції осмислення реальності у стародавніх народів базувалися на принципі вини, чи казуальної атрибуції. Їх культура виникає на фоні спільного почуття вини. Форми людської діяльності пронизані прагненням уникнути відповідальності. Дикун, зрубавши дерево і вибачившись перед ним, кидав сокиру і втік із місця події. Прагнучи не викликати гнів вищих природних сил. За відсутності винуватця, судили засіб скоєного – сокиру.

У рамках казуального, примітивного трактування фактичного людина намагається зрозуміти дійсність. Приписує причини тим чи іншим значимим для суб'єкта життєвим обставинам і явищам. Невдачі чоловіків на полюванні пов'язувалися з недотриманням жінками певних заборон. Засновки неуспіху могли асоціюватися з такими діями жінок, як позичання посуду, похід у гості, миття голови тощо. Заняття ткацтвом, а саме рух човника верстата вперед і назад, викликає збентеження у чоловіків. Вони не розуміють, у який бік утікати від ворога [10, с. 147-159].

Історія виявляє джерела незрілих форм соціального конструювання. Дефіцит інформації про Іншого, Себе, життєвий процес є умовою виникнення феномена атрибуції. Тому казуальна атрибуція – не пізнання істинних причин події, а їх приписування певному соціальному об'єкту. Це спосіб задоволення потреби у визначенні причин явищ, їх аналізі в умовах недостатньої кількості інформації. Людина вимушена вблаготворятись прийнятним, а не ліпшим результатом.

Сконструйована за таким принципом вина набуває недостатньо усвідомленого або зовсім неусвідомленого характеру. Казуальні схеми, або константні уявлення про конкретні причинні зв'язки базуються на принципах знецінення, підсилення та систематичного викривлення суджень про людей. Спотворене розуміння причин і є приписуванням.

Античність, маючи своїм джерелом міфологічні уявлення, і в розумінні вини зберігає чуттєво-матеріальні, видимі характеристики. Тяготи, які приносить людині скоєне нею, - відчутні, уловимі. Вина за проступки лежала на Богах. «Але не моя то провина, винні в тім Зевс, і Мойра, й Ерінія, в пільмі блуденна», - викликнув Агамемнон в «Іліаді». Проступок чинився в стані запаморочення розуму, божественного наслання – того, що пізніше у християнському світогляді є

результатом впливу провинного, упалого янгола (грец. *Σατανάς*).

Ілюстрацією античного світосприйняття є «Орестея» (грец. *Ορέστεια*) Есхіла. Міфологічний Орест, син Агамемнона і Клітемистри, волею Аполлона мстить матері за вбивство батька. Пролита материнська кров викликає його переслідування Ерініями (грец. *Ερινύες*). Богині помсти піддають страшним мукам Ореста. Вбивство матері, за законами кровної помсти, має тягнути смерть самого сина. Проте до самої Клітемистри вони були байдужими. Жертва – чоловік, а не кровний родич. І лише завдяки заступництву Афіни, її вирішального голосу, суд виправдовує Ореста. Герой звільняється від страждань, що завдаються неволимими богинями відплати. Велінням мудрої Афіни Ерінії перетворюються на Евменід (грец. *Εὐμενίδες*), доброзичливих, люб'язних богинь [7].

Міф про Ореста відобразив процес подолання архаїчного закону кровної помсти. Відбувається міфічний перехід від помсти до правосуддя. Починає розвиватися мотив совісті.

З Евменідами пов'язаний ще один цикл міфів, присвячених Едіпу (грец. *Οιδίποδας*) - несвідомо скоєному ним злочину¹ і свідомо прийнятому покаранню². Едіп не відає, що творить. Але незнання аж ніяк не абсолютні. Дельфійський оракул попереджав про небезпеку батьковбивства та інцесту. Цим, звісно, рефлексивний характер Едіпової вини не скасовується. Однак вина ця перестає бути пустою безглуздою випадковістю. Поки він – герой і користується привілеєм персонажа – вчиняти діяння, його дії виявляються пасивним і невидючим перетерплюванням. Лише тоді, коли Едіп стає із героя мучеником, його страждання – перша свідомо зроблена справа. Щоб прозріти, йому слід осліпити себе. Обманутий очевидністю та досягнувши незриме, Едіп виколує очі, які його зрадили³. Така іронічна перспектива злочину і покарання Едіпа.

¹ Злочин двоскладний: убивство батька і нечистий шлюб із матір'ю. Однак у своїй дуальності це все ж таки один злочин, а не два різних, які грою випадку збіглися в житті однієї людини. У перспективі Едіпової долі вбивство батька – лише передумова інцесту.

² Як і злочин Едіпа, так і покарання його двоїсте: виколування собі очей та блукання.

³ Розправа над своїми очима – це суд Едіпа над своїм зором, який проникав у заборонене і не розкривав необхідне. Очі, що дивляться назовні, символізують носія знання. Видимість переживається як пуста «кажимість». За цією логікою мудрець, тобто викривач проформи і споглядач сутності, повинен бути сліпим.

Поряд із Ерініями та Евменідами в міфології вини існують також богині долі – Мойри (грец. *Μοῖραι*). Отже, вина в цей час постає складним семантичним утворенням, яке відображає динамізм людського фатуму.

Концепція «невільної вини» є ключовою у філософських працях Сократа і Платона. Суть її зводиться до такого: «Ніхто не коїть зла за власною волею» [6, с. 94-95]. Будь-яка вина, на думку Платона, потребує каяття. Вина – обурлива. Вона супротивна порядку і справедливості. Очищення, покаяння – прекрасні, адже все, що справедливе, – чудове (Закони, кн. V). Покарання умудряє людину. Спонукає до того, щоб стати справедливим. Несправедливість – друге зло. Первинним і найбільшим лихом є несправедливість, що уникає покарання. Підвестися на страхом і вимагати покарання у суддів як у лікаря, - закликає Платон. У такому випадку несправедливість не завдасть травм душі і не зробить її незціленною. Через викриття свого злочинства людина звільняється від превеликого співчуття, від несправедливості⁴.

Невідання, за Аристотелем, також заслуговує осудження. Людина здатна володіти позитивними моральними уявленнями, а отже, відповідальна за свої вчинки. Залежно від засновків для прийняття рішення можна говорити про різний ступінь винуватості. Тому Аристотель вводить поняття «трагічна вина». Передбачає скоєння проступку через обставини, які склалися, а не за злим умислом [12, с. 1443].

Аристотель підкреслює єдність дії і трагедії. Указує на динаміку розвитку трагічного акту. «Трагедія є наслідування дії серйозної і закінченої, що має (певний) обсяг, (відтворене) мовою,

⁴ Карл Поппер у праці «Відкрите суспільство та його вороги» (1945 р.) індивідуалізує вину самого Платона. Виносить йому вердикт – винуватий, а політична філософія – згубна. Ідеї справедливості, колективізму, абсолютного правителя зазнають критики. Термін «справедливість», переконаний Поппер, філософ використовує як синонім слів «те, що в інтересах ліпшої держави». «Захищаючи колективізм, він може закликати до нашого гуманістичного почуття відмови від себелюбності. Нападаючи, він може таврувати всіх індивідуалістів як користоловців, які здатні бути відданими тільки самі собі. Хоча ці платонівські нападки спрямовані на індивідуалізм у нашому розумінні, тобто проти прав людини, вони улучають у зовсім іншу ціль, а саме: егоїзм. Проте і Платон, і більшість його послідовників постійно нехтують цією відмінністю». Див.: Поппер Карл Раймунд. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – С. 139-140.

прикрашеною по-різному, в різних її частинах, (відтворене) в дії, а не в оповіданні, що здійснюється через співчуття і страх очищення подібних відчуттів». У центрі трагедії знаходиться «перипетія» (грец. *Περίπετεια*) – перетворення дії в її протилежність. Відбувається несподіваний поворот у розгортанні сюжету, перехід від незнання до знання. Раптово змінюється все життя трагічного героя, від кращого до гіршого. Смерть загрожує йому.

Такий злам викликає емоції жалості та боязні, почуття елеос (грец. *Ἐλεος*) і фобос (грец. *Φόβος*). Спостерігачі починають асоціювати себе з трагічною особою. Отримують задоволення від співчуття й остраху через наслідування їм. Страх глядача є побоюванням за подібного на себе, нехай і дещо домінуючого. Співчуваємо же тільки персонажу, що незаслужено страждає. Через те доленосні повороти і переломи відбуваються із-за «великої помилки», а не порочності героя [1, с. 652].

Вплив трагедії на глядачів характеризується Аристотелем як «катарсис» (грец. *Κάθαρσις*). При цьому очищення (ритуальне, моральне та психологічне) присутнє і в самій трагедії. Без нього неможливий порятунок від безумства, звільнення, примирення з внутрішнім світом. Страждання героя трагедії, перетворюючись співчуттям і страхом, приносять спостерігачам задоволення від пізнання. Призводять до очищення душі та пристрастей.

Трагічна дія збентежує душу глядачів. Звільняє їх від прихованого внутрішнього напруження. Змушує переживати жалість і метафізичне почуття вини [11, с. 364]. Досконалість – утрачена. Залишається лише теперішнє. Почуття жалю, каяття і метафізичний страх-нудьга за минулим формується у людей⁵.

У класичний період античності з'являється ідея про навмисне порушення норм. Зміст давньогрецької лексеми, що позначає вину, розширяється, зокрема завдяки трагедіям Софокла. Семантика абстрактного іменника «*ἀμαρτία*» об'єднує два значення. Старий смисл указує на помилку, зумовлену природною недосконалістю людини. Нове розуміння містить у собі вказівку на свободну волю людини у скоєнні проступку [12, с. 1443]. У софістиці (грец. *Σοφιστής*) за виною закріплюється значення проступку, неправильної поведінки.

⁵ З таким розумінням катарсису пов'язане подальше осмислення грецьких містерій (грец. *Μυστήριον*). Культівість останніх зумовила трепетне ставлення людей вже до свого майбутнього.

При з'ясуванні моральної цінності проступку Демокрит вважав за доцільне враховувати єдність бажання та дії. «Бути доброю людиною значить не лише не чинити несправедливості, але й не воліти цього». «Чесна і бесчесна людина пізнаються не тільки з того, що вони роблять, але і з того, що вони жадають» [8, с. 157]. Увага акцентується ним на ціннісно-потребовій сфері людини та спрямованості особистості. Інший давньогрецький філософ Епікур, здобувши славу вчителя етики, закликав людину подолати свій страх перед долею. Можливість свободи закладена в фундаменті буття світу і людини.

Осмислення вини в давньогрецькій філософії, як випливає із викладеного, відбувається з позицій етичної проблематики. Основна увага приділяється задоволенню. Страждання і вина розглядаються побіжно, як антиподи насолоди. Задоволення і муки, діалектика яких відображена у працях Платона й Аристотеля, пов'язані з поняттям добродетності. При цьому, переконаний Платон, такі афекти є джерелом як блага, так і зла. Свобода руху до них свідчить про розрив людиною вічного зв'язку природних сил. Людина побоюється, що ліпше не з'явиться. Її переповнює хвороблива пристрасть до світлого майбутнього. І саме ця нудьга пов'язана з усвідомленням почуття вини.

У душі інтелектуалізму всієї грецької етики трактувалася моральна дія і в Стародавньому Римі. Душа народжується у пізнанні. Відмітним від пізнавальної, самостійної душі, переконаний Сенека, є воління (лат. *Voluntas*). Людина, наголошує стоїк, гріхозна одвічно. Бути іншою вона не може. Якщо хтось і невинний, то він не людина. Навіть мудрець, залишаючись людиною, неправедний.

Гріх є беззаконням, життям усупереч моральним законам, установленим Творцем. Гріх і вина позбавляють чистоти людський образ. Однак людина, усвідомлюючи свою недосконалість, повинна прагнути до чеснотливого життя. Перша умова виправлення – осягнення своєї вини. Таке уміння збагнути, що є добро і зло, Сенека позначає поняттям совісті. «*Conscientia*» - духовна сила і моральний фундамент людини, інтуїція первинна та незалежна. Втекти від совісті неможливо. Адже людина не в змозі ховатися сама в собі. Вона не уміщається у собі.

Людина за своєю природою слабка і безпомічна. Зло і гріх насичують її. Шансів вийти з цього гріховного стану у людини майже немає. Допомогти в цьому покликана філософія. Любов до мудрості формує людський характер і робить його здатним протистояти всім випробуванням

долі. Мудрець-філософ ⁶ уміє приборкувати лиха. Стоїть вище від усіх пристрастей. Повністю підкорив розуму свої внутрішні рухи. Ніяк не реагує на зовнішні подразники, приємні та досадні. Звісно, позбутися всього неможливо. Як і абсолютно досконалих людей не буває.

Формулюванням ідеї єдиного Бога Сенека доводить до абсолюту прагнення стоїків дотримуватися безпристрасного закону природи. Бог і є цей закон. Не може бути природи без Бога і Бога без природи. Якщо угодно, наголошує Сенека, - називайте його долею. Помилки не буде. Хочеться, величайте його провидінням. І тут є рація. Бажасте іменувати його природою? І це не хиба. Він усе те, що ми бачимо. Він весь злитий з усіма складовими. Він підтримує себе своєю могутністю. Бог і є життя, з radoщами і стражданнями, успіхами і знегодами [2, с. 490-492].

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене, констатуємо, що вина в цю епоху – не тільки пояснювальний принцип для особистої аскези, але й метафізично-онтологічний зміст індивідуального й колективного життя. Вина належить до категорії людського існування [3, с. 5-11]. Антична філософія вини розглядає її як основу для втрати монолітності світу. В архетиповій формі ідея морального розколу утілена у відомих давньогрецьких трагедіях. Вина співіснує з гріхом. Життя людини з народження позначене тавром смерті і вини. Це був незаперечний факт, буття якого засвідчене історією [4, с. 150]. Сократ, Платон, Аристотель, Сенека та ін. підкреслювали розбещеність усього роду людського. Сприймається вина без глибокого її осмислення. Як змоглядне покарання фатуму вона супроводжує людину. На рівні фізичного болю відбувається взаємозв'язок людини і вини. І лише надалі з'являється іпостась (грец. *ὑπόστασις*) людини, порушуються проблеми душі, виправлення, блага, справедливості. Людина починає усвідомлювати втілення в собі суперечностей буття. Гармонія навколишнього середовища поступово втрачається. Формою відповідальності людини перед світом постає безсвідомий першопринцип вини.

Список літератури

1. Аристотель. Собрание сочинений : в 4-х т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – 830 с.

⁶ Між декількома мудрецьми, до яких зараховують Піфагора та Сократа, і рештою схибленого на своїх афектах і пафосах людства, на думку Сенеки, знаходяться самі стоїки, які знають істину.

2. Асмус В.Ф. Античная философия. Учеб. Пособие / В.Ф. Асмус; изд. 2-е, доп. – М. : Высшая школа, 1976. – 543 с.

3. Бородай Т.Ю. Луций Аней Сенека и его философская проза / Т.Ю. Бородай // Предисловие к изданию : Сенека Л.А. Философские трактаты. – СПб. : Алетейя, 2001. – С. 5-11.

4. Гаджикурбанов А.Г. Вина метафизическая и вина моральная / А.Г. Гаджикурбанов // Философия и этика : сб. науч. тр. : к 70-летию академика А.А. Гусейнова / Рос. акад. наук. Ин-т философии; ред. Р.Г. Апресян. – Москва : Альфа-М, 2009. – С. 147-156.

5. Дильтей В. наброски к критике исторического разума / В. Дильтей; сокращенный пер. с нем. А.П. Огурцова // Вопросы философии. – 1988. - № 4. - С. 135-152.

6. Ершова Л.С. Вина / Л.С. Ершова // Философский словарь. – М. : Республика, 2001. – С. 94-95.

7. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции / Н.А. Кун. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1957. – С. 462.

8. Материалисты Древней Греции: Собр. текстов Демокрита, Гераклита, Эпикура / Демокрит, Гераклит, Эпикур; пер. с древнегреч. А. Маковельского, С. Соболевского, М. Дынника. – М. : Политиздат, 1955. – 238 с.

9. Поппер Карл Раймунд. Открытое общество и его враги / К.Р. Поппер; пер. с англ., под ред. В. Н. Садовского. - М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – Т. 1 : Чары Платона. - 448 с.

10. Ревуненкова Е.В. Мужские и женские роли в обряде охоты за головами у народов Индонезии / Е.В. Ревуненкова // Этнические стереотипы мужского и женского поведения. – СПб. : Наука, 1991. – С. 147-159.

11. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии: Учебное пособие для вузов / А.Н. Чанышев. – М. : Высшая школа, 1991. – 512 с.

12. HWPPh – Historisches Wörterbuch der Philosophie. Hrsg. von J. Ritter u. K. Gründer. – Berlin : Schwabe&Co AG Verlag, 1992. – 2016 S.

Стаття надійшла до редколегії 5 вересня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никифороком.

S.V. Savchuk

ANTIQUÉ PHILOSOPHY OF FAULT

Summary

In search of an explanation of fault, philosophical discourse constitutes it not only as its textual sample, but also as something new that people can actually reach after a certain fracture.

Human activities are given away under the power of fault's experience forever. Even if fault is not initial or primordial, it is always fundamental. The attempt to exclude fault from the existence is equal to its entire destruction and denial.

Key words: attribution, fault, guilty, will, sin, goodness, ethics, evil, myth, offence, symbol, justice, tragedy.

C.B. Savchuk

АНТИЧНАЯ ФИЛОСОФИЯ ВИНЫ

Аннотация

Философский дискурс в поисках за объяснением вини конституирует её не только как свою текстовую рему, но и как такое новое, которое достигается людьми фактически, после определённого происходящего в них перелома.

Что бы не было с доэмпирической случайностью события, положившего начала традиции зла, человеческая деятельность навсегда отдана во власть опыту вини. Даже если вина не изначальна, вечна, она всегда фундаментальна. Попытка исключить вину из существования равносильна его полному разрушению, отрицанию.

Ключевые слова: атрибуция, вина, виновность, воля, грех, добро, зло, миф, проступок, символ, справедливость, трагедия, этика.